

Verbális és vizuális költői alkotások
Nagy László, Kondor Béla és Szécsi Margit életművéből
*Arccal a tengernek**

0. Illusztrált szövegek és képekről írt szövegek

A „gyermek első könyve – írja Kass János –, amit a kezébe vesz, illusztrálva van, s a Bibliái is, amivel temetni mennek. A teoretikusok szerint az illusztráció másodrendű műfaj, de ez inkább itt, Európa szegletében vélemény, és végül is nem szavak, de a művek kvalitása szabja meg az értékét és rangját minden tevékenységnek, és maradnak meg mindaddig, amíg könyv és könyvtár létezik a földön.” (KASS: 1994. 13.)

Bevezetésként a verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok két altípusát veszem szemügyre, remélve, hogy példaelemzéseim árnyaltabbá teszik tipológiai jellemzőiket, vagy legalább adalékokkal szolgálnak további tanulmányozásukhoz. Az egyik az illusztrált (irodalmi) szövegeké (lásd az 1. és a 3. alpontban), a másik a képekről írottaké (lásd a 2. alatt). A verbális összetevők alkotói Nagy László és Szécsi Margit, a képi összetevőkéi pedig Kondor Béla és Nagy László.

1. Nagy László-versek illusztrációi Kondor Béla műterméből

Nagy László *Arccal a tengernek* című kötetét (NAGY: 1966.) kilenc illusztráció díszíti, melyeket Kondor Béla rajzolt.¹ Ebben a szekcióban hat verbális és hét képi összetevőből álló komplex kommunikátumot kívánok vázlatosan kommentálni. PETŐFI tipológiájában ezek a (2) / 'Kp + Vb' jelű ('VB' = verbális, 'KP' = képi) altípusba tartoznak (lásd a *Bevezetésben* az 1. táblázat negyedik sorát), s a következőképpen jellemezhetők (PETŐFI: 2001. 63):

Adva van egy verbális vehikulum. Egy képi reprezentáció alkotója azt interpretálja, és egy olyan ['Kp + Vb' típusú] képi-verbális vehikulumot hoz létre, amelynek képi összetevőjét a kiindulásul adott verbális vehikulum alapján alkotja meg, és azt a kiindulásul adott vehikulummal attól elválasztható módon kapcsolja össze. Minthogy a két komponens egymástól elválasztható, ennek következtében azok befogadása vagy közel egyidejűleg vagy egymástól függetlenül is végbemehet.

A (2) / 'Kp + Vb' altípus 'bemenet'-ét tehát egy verbális vehikulum, 'kimenet'-ét pedig egy képi-verbális vehikulum alkotja. A definíció alapján az altípussal kapcsolatos kérdések ekként merülnek fel: (i) milyen elemek és relációk mutathatók ki (a) a verbális

* Ez a fejezet a *Szemiotikai szövegtan* 15. kötetében megjelent, hasonló című tanulmányom kis-mértékben átdolgozott változata.

vehikulum anyagában, (b) a képi reprezentáció anyagában és (c) a komplex, képi-verbális vehikulum anyagában; (ii) milyen dominanciaviszonyok mutathatók ki a verbális és a képi összetevő szóban forgó elemei és relációi között: inkább (a) a 'közel egyidejű', egymástól részlegesen függő (szorosabban kompletív vagy 'alárendelő / subordinációs') interpretációt támogatják, vagy (b) az 'egymástól függetlenül is' végrehajtható (lazábban kompletív vagy 'mellérendelő / coordinációs') interpretációt, esetleg (c) a 'teljesen szabad' ('hozzárendelő / predikatív') interpretáció irányában hatnak; s végül (iii) beszélhetünk-e adekvát képi reprezentációról, és ha igen, milyen jelleggel?

A szóban forgó kérdések nyilvánvalóan azon a tapasztalaton alapulnak, amely a verbális és a képi komponens, illetőleg azok elemei között nemcsak feltételez, hanem el is vár valamiféle 'konzisztenciá'-t, szorosabb vagy lazább tematikus vagy motivikus kölcsönviszonyt, esetleg más módon specifikálható 'kontinuitás'-t a multimediális humán kommunikáció bármely fajtáját tekintve, a falfirkától a hétköznapi kommunikátumaink legkülönbözőbb megnyilvánulásain át, egészen a tudományos vagy éppen művészi szövegekig. (Csak zárjelesen jegyzem meg, hogy persze könnyű találni például olyan reklámot, amelynek összetevői között nem könnyű motiválható összefüggést létesíteni.) E kérdések inter- és transzdiszciplináris jellege, szövegtani, alkalmazott nyelvészeti stb. relevanciája, azt hiszem, ugyancsak nyilvánvaló.

1.1. Lánglakodalom

Nagy László *Lánglakodalom* című költeménye a *Galambcsőrök* ciklus egyik darabja, képi reprezentációját, vagyis Kondor Béla 'lánglakodalmát' lásd az 1. ábrán. A verbális vehikulum néhány, megítélesem szerint releváns elemeket és relációkat hordozó szegmense a következő:

LÁNGLAKODALOM

Az égbolt sikolt: rátokszakadok,

...

jajgat a kő is: közelítenek
csikorgó csontú páncélistenek.

...

Most vastüdejű gonosz angyalok
szárnyától az ég sajog, ragyog,
borulj a földre, ne less repülőt,
zúdít a földre foszforos esőt.

...

s a lécketrecekben ég a kiscsikó,
jászol tűzébe vicsorít a ló,
lángok közé a tehén borjazik,
szénfeketére ökrök sülnek itt –
Lángok közüül te árva vakmerő,
Mi menthető volt, az se menthető.

1.1.1. A szemiotikai textológia elméleti keretében a szövegben kifejeződő világdarab mentális képe (a relátum-ímágó) némi egyszerűsítéssel a nyelvi elemek kontextuális

szemantikai és figuratív interpretációjával alkotható meg (vö. például PETŐFI – VASS: 1992. 181 kk.). A „csikorgó csontú páncélistenek” és a „vastüdejű gonosz angyalok” kifejezés kontextuális értelme például a „ne less repülőt” közlésegyeség, a „foszforos eső”-é pedig az ég, lángok stb. elemek felhasználásával hozható létre (ha más-más módon is). A vehikulumhoz egy pusztító bombatámadás apokaliptikus képét rendelhetjük, irodalomtörténeti adatok alapján az iszkázi bombázását. GÖRÖMBEI ANDRÁS szerint a költemény apokaliptikus jellegét a látvány és a vízió egybetűnése adja: „ilyen értelemben szinte átmenetet képez a mitologikus versekhez. Vagy az olyan darabokhoz, melyeknek leíró, életképszerű anyagából egy-egy látomásosan metaforikus strófa kiemelkedik, a látomás síkját is a szemléletbe vonja, s így nyitja meg a kreatív lírának és a látomásos-metaforikus költészetnek bő forrásait” (GÖRÖMBEI: 1992. 32).

1.1.2. A képi reprezentáció elemeit és relációit lényegében az itt kiemelt metaforikus kifejezések vizuális megfelelői alkotják, illetőleg szervezik. A szelíd dombok, a mező és az apró háztetők fölött *vastüdejű, gonosz angyal*, a háború *páncélistene*, amint csuklójára csatolt szárnyaival tombol az égbolton, s lángot, orkánszerű „foszforos esőt” zúdít a mélybe. Szárnyai közt vergődő-zuhanó madarak. A kompozíció a versvehikulum leíró részeinek jelentős részét vizualizálja, ilyenformán adekvát képi reprezentációnak tekinthető, s jóllehet önállóan is interpretálható, legalább részlegesen, inkább szorosabban kompletív (alárendelő) illusztrációnak minősíthető.

1. ábra

2. ábra

1.2. Az angyal és a kutyák

Az angyal és a kutyák az azonos című ciklus címadó verse, melynek képi reprezentációja a kötetben vele szemben, itt a 2. ábrán látható. A költemény teljes vehikulumuma a következő:

AZ ANGYAL ÉS A KUTYÁK

Mellemet nyomta nehéz álom,

gyémánt fénnel szememet sütötte:
láttam egy angyalt fön a dombon
tüskés akácosban megkötözve.

Átlátszó volt az angyal torka,
benne a lélek föl és alá járt,
sárga kutyák két lábra állva
nyaggatták, csomóban tépték a tollát.

Korán ébredtem, fájt a szívem,
éreztem, valóság volt az álom,
angyaltollat keresni mentem,
hó ragyogott az egész világon.

1.2.1. A versvehikulumban kifejeződő világdarab a népi hiedelemvilággal hozható kapcsolatba, amely különös jelentőséget tulajdonít az álmoknak, gyakran szürrealisztikus jelleggel. GÖRÖMBEI ANDRÁS mint „mitikus borzongás”-t közelíti meg a költeményt (vö. GÖRÖMBEI: 1992. 35). A *Lánglakodalomban* apokaliptikus pusztulást okozó angyal itt mindenestre „tüskés akácosban megkötözve” vergődik, szárnyatollát 'csomóban' tépik halált hozó kutyák.

1.2.2. A képi reprezentáció felső negyedét jobbról balra nyúló héttérben sötét kutyafej tölti ki. Átellenben földre gyökerezett lábú angyal, testét, tehetetlenül verdeső szárnytollait vérszomjas kutyák marcangolják. Az illusztráció mintha egy, a három versszak harmadik és negyedik sora alapján megalkotható mentális képet reprezentálna, s ugyanakkor talán könnyebben függetleníthető a verbális összetevőtől (lazábban komplementív vagy mellérendelő), mint a *Lánglakodalom* esetében.

1.3. Virágének

A *Virágének* A *nap jegyese* című ciklusban kapott helyet, Kondor reprezentációja itt a 3. ábrán látható. A költemény vehikuluma a következő:

VIRÁGÉNEK

Emberek, mivé lettem!
Örömem elvesztettem.
Mikor mosolygok újra,
ki tudja, haj ki tudja?

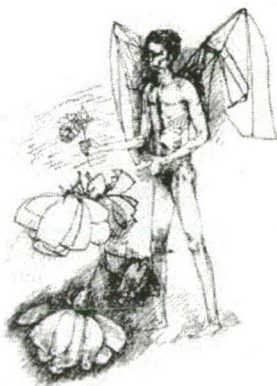
Se bokros Bakonyalja,
se Mátra kék havassa
énrajtam nem segíthet,
nem üdít ilyen szívet.

Testem is ágnak esve,
csúfol a csillag este.
Arcom nem illik fénybe,
gyámoltalanság képe.

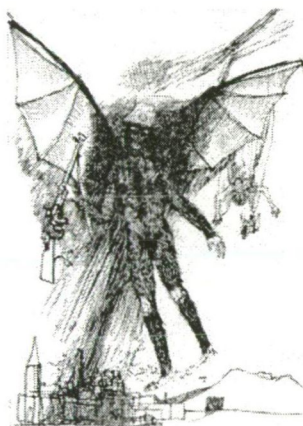
Vas-fiú aki voltam,
ujjadtól elomoltam.
Mutatódjád jégcsap
gidaként bégeetek csak.

Mindened én lehetnék,
bajom ha elkergetnéd.
Folyamodom hát hozzád,
fordítsd felém az orcád!

1.3.1. A *Virágének* a lírai én megrendítő kiábrándultságát juttatja kifejezésre, ami 1951 – 1952 fordulóján uralkodik el Nagy László lírájában, gyakran önéletrajzi vonatkozásokkal (itt például *Mátra két havassa*). Csalódottságát közvetlenül, archaikus egyszerűséggel (régies nyelvi formák, $\frac{3}{4}$ -es tagolás, páros rímek) foglalja furcsa 'szerelmi dal'-ba. „(...) Kezdetben naivan hittem, hogy bennem a hiba, s kiderült, hogy kint, a valóságban. Kezdetben mégis nem a felső vezetést hibáztattam, nem hittem, hogy elárulva a forradalom, ami éltetett ifjúságomban. Jártam szülőhelyemre, vártak panasszal, észbontóan tragikomikus helyzetet láttam, meggyalázott embereket s néptől idegen erőket (...)” (NAGY: 1979a. 35).

3. ábra

4. ábra

1.3.2. A képi reprezentáción a furcsa szerelmi versezetben kifejeződő csalódottság élményét tört szárú rózsza, földre hulló, hatalmas rózsafejek és nehézkes, fémesen megszerkesztettnek tűnő szárnyak 'emelik' általános érvényűvé. A megrendültségen kívül közvetlen kapcsolat a verbális és a képi komponens között szinte csak a cím, illetve a virágének műfaji sajátosságai révén létesíthető. Az illusztráció ilyenformán az ellentét erejével segít(het)i a verbális vehikulum befogadását, azzal inkább hozzárendelő viszonyban. Megjegyzendő még, hogy a kép a komplex kommunikátum kontextusában kö-

vetkező, *Kezdedben a rózsza lefejezve* című ciklussal és néhány darabjával (például *Virágtalan fejem, Virágok térdelnek*) direktebben indítványoz intertextuális (intermediális) kapcsolatokat, mint maga az ének.

1.4. A város címere

A *Vérugató tündér* című ciklus nyitódarabja *A város címere*. Kondor Béla reprezentációja itt a 4. ábrán látható. Terjedelmi okok miatt mindössze néhány sort idézek a versből:

A VÁROS CÍMERE

...
 Eljön a fekete katona,
 óriás fekete-bársony denevér,
 duhogó lágy kupolák a szárnyai,
 szörgatyás lábain óriás
 görkorcsolyáit előrerúgva
 leszáll a városba, megvakulunk,
 megvakul a naptár, a történelem,
 ...

1.4.1. *A város címere* vehikulumában refrénszerűen, összesen nyolcszor ismétlődik a *fekete katona*. „Az egész verset a »mert« és az »eljön a fekete katona«, az ok és az okozat összefüggése szervezi apokaliptikus vízióvá, végítélet-látássá, amelyben azonban világosan élénk tűnnek a reális társadalmi bajok jelzései (...)” (GÖRÖMBEI: 1992. 191). A szöveget szervező elemek abszurd módon antropomorfizálódnak: *a vagonok lisztje / nem akar keserű kenyér lenni, a tej nem akar / újra meg újra vízzé válni*. Ezért *eljön a fekete katona*. Az utolsó versszakban viszont az ok és az okozat felcserélődik. Abszurd léthelyzet, abszurd kompozíció. A pusztulás víziója, ha lehet, pokolibb és végzetesebb, mint a *Lánglakodalomban*.

1.4.2. A képi reprezentációt a hegyek felől a város fölé ereszkedő ördög-angyal démoni figurája dominálja. Szárnyai nem motorizált 'ikaroszi' vagy fémesen szerkezetes szárnyak, nem is a halálba marcangolt angyaléi, hanem alattomosan puha, bársonyosan förtelmes szárnyak. Fején sisak, jobb mancsában valami ismétlőfegyver. Amint lángot, pernyét szór a füstölgő városra, toronyra, háttéréből igazi angyalok buknak a mélységbe. A kép az idézett leírásnál túl a verbális vehikulum számos elemét vizualizálja, de a látvány elemeit nem rendeli a nyelvi megformálás alá, ilyenformán a verstől függetlenül, 'teljesen szabadon' is interpretálható.

1.5. Búcsúzik a lovacska

Nagy László költészetének egyik leggyakoribb motívuma a *ló* (lásd többek között VASS: 1987 – 1988. 112). Rendszerint a civilizáció előretörésével halálra ítélt szépség vagy az emberi heroizmus jelképeként jelenik meg verseiben.

5. ábra

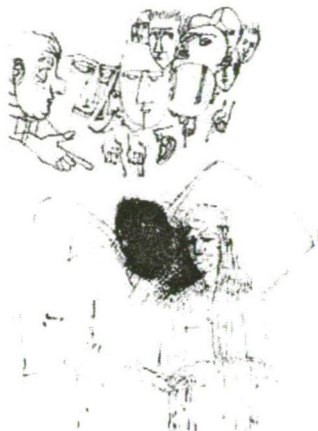
1.5.1. A *Búcsúzik a lovacska* című hosszúvers a *ló* haláltáncvíziója; Kondor Béla hozzá készült illusztrációja itt az 5. ábrán látható. A hosszúénekekben azáltal válik a jelkép mitikussá, hogy a költő lényegében azonosul a búcsúzó lovacskával: *sárszeplős arccal bennem nyihog, típródva nyög / ménese a halálnak*; „Ki akarja fejezni a költő létezésélménye mérhetetlenné mélyülő és sűrűsödő egész vonatkozásrendszerét, s természetesen önmaga és egy életforma végzetét is. E mondandók áthangolása az állati érzékenység és képzelet jelrendszerére, a ló és a költő dolgainak egybejárásának a részletekben lenyűgözően sikerül is, de óhatatlanul megterheli az anyagot, túlbonyolítja, túlfeszíti, önköréből ki-kilendíti a jelképet. A sokágú szándék egy ló monológja révén nem tud hibátlan művé szerveződnie” – állapítja meg KISS FERENC (KISS: 1972. 205).

1.5.2. A képpel kapcsolatban Ágh István a következőket jegyzi meg: „A Kondor-szimbólum a Nagy Lászlóival legerősebben a *Búcsúzik a lovacska* rettenetében található, a kerub-költő szomorú, koponyába váltó lófejekkel, a teljes forma égbe tart, akár egy szárnyatlan darázs, a lovacska lelke” (ÁGH: 2001. 72). A képi reprezentáció adekvát-nak minősíthető, s teljesen szabadon is interpretálható. A „csillagok között” ficánkoló kiscsikó motívuma szervezi Kass János illusztrációját is, amelyet a *Búcsúzik a lovacska*-val rokon *Kiscsikó-sírató* című költeményhez készített (lásd NAGY: 1977. 64).

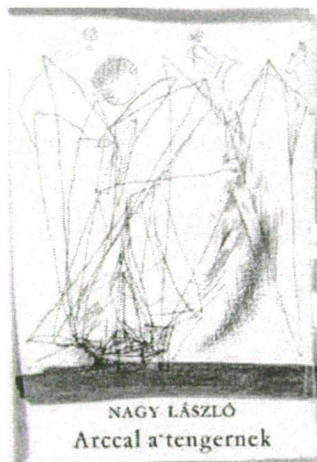
1.6. Menyegző

A *Menyegző* című hosszúvers alapja egy bolgár népszokás, melynek során az ifjú házasokat bemutatják a tengernek, és megáldják.

1.6.1. Az ének ezt a szokást transzformálja pokoli dáridóvá, amelyben az áldás csak ürügy, hogy a mozdulatlanságra kárhóztatott pár mögött kedvére tobzódhasson a lakodalom. „A *Menyegző* annak az irodalomtörténeti pillanatnak a műve – írja KISS FERENC –, amelyben (...) a lírai hős (...) arra eszmélt, hogy körülötte, vele szemben egy ellenséges tendencia: a sokak által leegyszerűsítve, fogyasztóinak nevezett morál tör totalitásra” (KISS: 1981. 406). A költemény egyik pólusán az ifjú pár, másikon a termő élet fölzabálására fölsereglők jelennek meg. Képrendszere is a „világot irányító öregek és a tőlük elkülönülő fiatal pár” ellentétére épül (TOLCSVAI: 1998. 126). Ez a polaritás, mely minden kompromisszumot kizár, határozza meg az ének tematikus organizációját. Következők itt néhány sor a kezek, majd a fejek 'seregszemléjé'-ből.

6. ábra

7. ábra

...

kezek a hátunk mögött, gótbetű-görcsös kezek,
sárgák meg zöldek, epeszakítók, heroin-fehér kezek,
szűzmell-gyaluló, here-aszályos, halálfejgyűrűs kezek,
kezek oltári gyertyasorként nyílt ujjuk
s kezek egy-ujjuak: revolvertáska-kezek,
savakkal, sorsokkal bánó, balzsamozásra váró kezek,
kezek a hátunk mögött, kezek a koccintások
villámaiban, az új párért emelt kezek,

...

kék darázs-gépek, precízek, csupa gombok, rugók,

motorizált rémek Kondor Béla baljós rézkarcairól,

...

sok cicoma, cirkuszi bokréta, elarc-kobak,
dagadnak sáfrányos gőzben, fegygyuban tündökölnek,
hústörkölyösek, becukrozódnak, beittasodnak itt a fejek,
a parafafejek, a gyémántfejek, a díszítő-fejek,
a gumifejek, a fölfújható mosolyuak,
a mumusfejek, az ijedt fejek, a szerénykedők,
fejek a pironkodók, fejek a finnyás és mohó fejek,
hánykódnak a krémbe, lángolnak az alkohol üdveiben,
fejek vérdijasok, fejek árvák és örökké rezgő fejek,
fejek a migrén szentségtartói, sugarasak,
fejek az irigység csikorgó sóderfészkei, fejek,
fejek a rágalom remekbefaragott szószékei,
a szélkakas-fejek, a harcokscikupola-fejek,
a galambdúc-fejek, a bábeli torony-fejek,
regebeli családfán rezgők: a fej városok,
dobogó démon-fejek, a sarabolatlan sárkányfejek,
fejek a hátunk mögött...

1.6.2.1. A *Menyegző*höz két képi reprezentáció is készült, az egyik a kötetben, nagyjából a kezek 'seregszemléje' mellett (itt a 6. ábrán) látható, a másik a kötet borítólapján (itt a 7. ábrán). A 6. ábra felső felét erőteljes vonalvezetésű fejek és kezek dominálják, előterében elmosódó kontúrokkal a szárnyas ifjú pár. Ágh István szerint: a *Menyegző* ezen „megjelenítése úgy utal vissza a szövegre, hogy felidézi a teljes költői látomást, szinte viszonzásképpen, ahogy a »motorizált rémek Kondor Béla baljós rézkarcairól« sora az egész Kondor-életművet fölmutatja” (ÁGH: 2001. 73). Az ifjú pár mozdulatlanságát a kezek és a fejek dinamizmusával ellenpontoszó reprezentáció adekvát, de inkább szorosabban kompletív (alárendelő) viszonyban áll a verbális anyaggal.

1.6.2.2. A borítón (itt a 7. ábrán) látható alkotás az 'arccal a tengernek...' tematikus egységeket vizualizálja. Ágh István a következőképpen látatja: „A védőborítón a *Menyegző* ifjú emberpárjának vonalban absztrahált képe, csak a segítségért nyújtózkodó és a virágot tartó kéz a megnevezhető, szárnyak tűnnek át a paláston, holdba vagy napba vagy virágba fogalmazódik át az egyetlen emberi fej, közben az egész kompozíciót hatalmas élő vitorlásnak véljük, amelynek a hajószerkezet a távlata a tenger kékjén. Önálló mű az irodalmi inspiráció alapján” (ÁGH: 2001. 72). Az eddigiek szerint a teljesen szabadon befogadható (hozzárendelő) reprezentációk közé sorolom.

1.7. A költő-képzőművész és a rézkarckirály-költő barátsága jól ismert. Nagy László több művében, versekben (*A mindenség mutogatója, Temetés után*, NAGY: 1988. 423-425, 425-426) és prózai írásokban is (*Kondor Béláról, Kondor Béla három verse, Az öldöklő angyal tövében, Tisztelegjen a szó..., Boldogságtöredék*, NAGY: 1979a. 153-160) emléket állít művész társának. A *Seb a cédruson* című ciklus (1967 – 1973.) nyitódarabjában (NAGY: 1988. 409) például így tiszteli meg: JAJ A KERÚB KONDOR ORKÁNHUZATÚ SEBE.²